

**SUPPORT
SCIENCE**

BUILDERS OF THE FUTURE

journal homepage:
<https://kelajakbunyodkori.uz/>

THE STUDY OF IZOFA-LINKED PREPOSITIONS IN THE GRAMMARS OF DARI AND PERSIAN LANGUAGES

Visolabonu Ismoiljonova

2nd-year Master's student

Tashkent State University of Oriental Studies

"School of Iranian and Afghan Studies"

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Izofa-linked prepositions, simple and compound, prepositions, Neghat Sa'idiy, Muhammad Akbar Sano Gaznavi, Azima Majid, Muhammad Husayn Yamin, Five Masters, Ali Akbar Dehkhoda, Muhammad Javad Shari'at.

Abstract: This article analyzes the use of izofa-linked prepositions in the research of Afghan and Iranian linguists.

Received: 28.04.25

Accepted: 10.05.25

Published: 14.05.25

DARIY VA FORS TILLARI GRAMMATIKALARIDA IZOFALI KO'MAKCHILARNING O'RGANILISHI

Visolabonu Ismoiljonova

2-kurs magistratura bosqichi talabasi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

"Eronshunoslik va afg'onshunoslik" oliy maktabi

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Izofali komakchilar, sodda va murakkab, old komakchilar, Neghat Sa'idiy, Muhammad Akbar Sano Gaznaviy, Azima Majid, Muhammad Husayn Yamin, besh ustoz, Ali Akbar Dehxudo, Muhammad Javod Shari'at.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Afg'oniston va Eron tilshunoslari tadqiqotlarida izofali ko'makchilar tahlili amalga oshirilgan.

ИЗУЧЕНИЕ ИЗОФЕТНЫХ ПРЕДЛОГОВ В ГРАММАТИКАХ ДАРИЙСКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКОВ

Висолабону Исмоилжоновна

Магистратура, 2-й курс

Ташкентский государственный университет востоковедения

Высшая школа "Иранистики и афганистики"

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Изофетные предлоги, простые и составные, предлоги, Негат Саиди, Мухаммад Акбар Сано Газнави, Азима Маджид, Мухаммад Хусейн Ямин, пять учителей, Али Акбар Деххода, Мухаммад Джавад Шариат.	Аннотация: В данной статье проведён анализ изофетных предлогов в исследованиях афганских и иранских лингвистов.
--	---

Afg'on va eron dasturnavislarining asarlarida izofali ko'makchilar ko'makchilar bahsida organiladi. Ko'makchilar dariy tilida ham, fors tilida ham turlicha nomlanadi, biroq asarlarda bular tarkib jihatidan asosan ikki guruhga ajratiladi: 1) sodda va 2) murakkab ko'makchilar.

Muhammad Nasim Neghat Sa'idiy ko'makchilarni کلمه های نامستقل kalemahâ-ye nâmostaqel "mustaqil bo'lmagan so'zlar" mavzusida o'rganadi. M.N.Neghat Sa'idiy old ko'makchilarni پیشینه ها pêšinahâ (shuningdek, افزایش کلمه های kalemahâ-ye afzâyeš) deb ataydi va ularni ikki turga ajratadi: 1) sodda old ko'makchilar (پیشینه های ساده) – از az, به ba, در dar, بربâr, تا tâ, بربârâye – bu turdagi mustaqil bo'lmagan so'zlar to'g'ridan to'g'ri fe'l to'ldiruvchisi oldidan keladi va ularni gapga bog'laydi; 2) murakkab old ko'makchilar (پیشینه های مرکب) – از az, به ba, در dar, بربâr, تا tâ, بربârâye – bu turdagi mustaqil bo'lmagan so'zlar to'g'ridan to'g'ri fe'l to'ldiruvchisi oldidan keladi va ularni gapga bog'laydi; 2) murakkab old ko'makchilar (پیشینه های مرکب) – از az, به ba, در dar, بربâr, تا tâ, بربârâye – bu turdagi mustaqil bo'lmagan so'zlar to'g'ridan to'g'ri fe'l to'ldiruvchisi oldidan keladi va ularni gapga bog'laydi.

Muhammad Akbar Sano G'aznaviy ko'makchilarni ادوات و حروف adawât va horuf "yordamchi so'zlar" tarkibida o'rganadi. M.A.Sano G'aznaviy буларга quyidagicha ta'rif beradi: "ادوات و حروف – bu alifbo harflari va "fonemalar" emas, balki mustaqil ma'noga ega bo'lmagan so'zlar bo'lib, gapda tugallangan ma'noni ifodalash uchun xizmat qiladi". Muallif "ادوات و حروف" adawât va horuf ning quyidagi turlarini keltiradi: ezâfa, عطف atf, ربط rabt, وصل wasl, استفهام estefhâm, تشبيه tašbih, ندا nedâ, نشانه nešâna va b. M.A.Sano G'aznaviy "اضافة" (ko'makchilar) bandida از az, به ba, بربâr, تا tâ, در dar, فرا farâ sof old ko'makchilari, بربâr bahr-e, اندر andar-e kabi ayrim izofali ko'makchilar, بی bî- inkor prefiksi va که ke bog'lovchisini keltiradi. Ko'rinadiki, ezâfa termini mazkur holatda keng ma'noda qo'llanilgan. Qizig'i shundaki, M.A.Sano G'aznaviy حروف horuf terminini o'xshatish ma'nosili so'z yasovchilar – تشبيه horuf-e tašbih, gapda so'zlarni bog'lash uchun xizmat qiluvchi izofa va را râ ort ko'makchisi – حروف نشانه horuf-e nešâna, حروف زاید horuf-e zâyed uchun ham qo'llaydi.

Muhammad Husayn Yamin old ko‘makchilarni پیشینه ها pēšinahâ deb ataydi. Bunda old ko‘makchilarning old qo‘shimchalar (prefikslar) bilan omonimlik holatiga e‘tibor qaratilib, old qo‘shimchalarning grammatik shakl va old qo‘shimchalarning so‘z yasash xususiyatlari misollar orqali ko‘rsatiladi. Muallif mo‘tabar dariy tili manbalari asosida old qo‘shimchalarning shakllanish jarayonini tahlil qiladi. Uning yozishicha, old ko‘makchilar, odatda, fe‘l to‘ldiruvchisi (vositali yoki vositasiz) oldidan keladi va quyidagilarni o‘z ichiga oladi: به ba, بد bad, بر bar, ابر abr, با bâ, ابا âbâ, بی bî, بے bē, ابی abi, در dar, اندر andar-e, از az, تا tâ, از bahr-e, برای barâye, از برای az barâye. Asarda old ko‘makchilar tarkibida sof old ko‘makchilar bilan bir qatorda از bahr-e, برای barâye, از برای az barâye, از pay-e kabi izofali ko‘makchilar ham qayd qilingan. M.Husayn Yamin bularni پیشینه های آمیخته pēšinahâye âmêxta (aralash old ko‘makchilar) deb ataydi va quyidagicha ta’riflaydi: dariy tilidagi ba’zi sodda old ko‘makchilar old ko‘makchi tipidagi boshqa morfemalar bilan birga kelib, پیشینه های آمیخته sifatida ishlatiladi. Muallif old ko‘makchilarni diaxron sathda tahlil qilib, old ko‘makchisining mazkur guruhga kiritilishini shunday asoslaydi:

به ba- + را rā + اضافه نشانه nešâna-ye ezâfa (izofa belgisi)

Ravon Farhodiy izofali old ko‘makchilarni “Old ko‘makchilar” mavzusida tahlil qilgan. Bularga quyidagilar kiritiladi: pēš-e, pošt-e, sar-e, ruy-e, zêr-e, darun-e, bêrun-e, nazdik-e, lab-e, pâlu-(y)e, pahlu-ye, baʼal-e, myânê, myâna-e, myân-ak-âl-e, mâ-bain-e, amrâ-y(e), ham-râh-e, ru-b(a)-rui-(e), pošt-e-sar-e, pēš-e-rui-e, son-e, sô-y-e, baxč-e, baxš-e, kat-e, az pošt-e, az pēš-e, az bodê (az-boda+e), az xâter-e. Mazkur guruhda shuningdek, taraf-â-y(e) šâm, dam-dam-e sôb kabi birikmalar ham berilgan.

Azima Majid “پیشینه” old ko‘makchilar mavzusida به ba, بر bar, با bâ, برای barâye, در dar, از az, bahr-e, تا tâ, اندر andar-e va بی bî ko‘makchilarini keltiradi. Bulardan برای barâye, bahr-e, اندر andar-e izofali ko‘makchilar sirasiga kiradi. Azima Majid sof ko‘makchilarning gapda tushib qolishi va birining o‘rnida boshqasi qo‘llana oluvchi ko‘makchilarga ham ta’rif berib tahlil qiladi.

Eron dasturnavislarining asarlarida ko‘makchilar حروف horuf yoki روابط ravâbet termini ostida o‘rganilgan. Shuni aytish kerakki, dariy tili grammatikasi fors tili grammatik asarlari zahirida shakllangan.

“پنج استاد” Panj ostâd (Abdul‘azim Qariyb, Malikushshu‘aro Bahor, Badiuzzamon Faruzonfar, Jalol Humoyi, Rashid Yosami) tomonidan tuzilgan “Fors tili grammatikasi”da ko‘makchilarni sodda ko‘makchilar به be, با bā, بر bar, از az, تا tā, در dar, اندر andar-e, نزد nazd-e, پیش piš-e, نزدیک nazdik-e, برای barâye, bahr-e, روی ruy-e, زیر zir-e, زبر zabar-e, میان miyân-e, سوی su-ye, بی bi va از برای az barâye, از pay-e, از روی az ru-ye, از bahr-e, جز bajor, در نزد dar nazd-e, برای dar barâye murakkab ko‘makchilarga bo‘lib o‘rganishadi.

Ali Akbar Dehxudoning o‘n to‘rt tomli “Dehxudo lug‘atnomasi” da حرف اضافه harf-e ezāfe ikkiga حرف اضافه بسیط harf-e ezāfe-ye basit va حرف اضافه مرکب harf-e ezāfe-ye morakkab ga bo‘linadi

. Ularga quyidagilar kiradi: به be, با bā, بر bar, از az, تا tā, در dar, اندر andar-e, نزد nazd-e, پیش piš-e, نزدیک nazdik-e, برای barāye, بهر bahr-e, روی ru-ye, زیر zir-e, زیر zabar-e, میان mēyān-e, سوی su-ye, بی su, پی pay-e, جلو jelou-ye, بالا bālā-ye, تو tu, درون darun, اندرون andarun, بیرون birun-e, برون barun-e, در donbāl-e, دنبال gard-e, گرد bekardār-e, بکردار besān-e, پهلوی pāhlu-ye, چون čun, بدون bedun-e, بدارê, مانند mānand-e, مگر magar.

Shuningdek, A.A. Dehxudo ko‘makchilarni ikki guruhga bo‘ladi va ularni quyidagicha nomlaydi:

1. horuf-e ezāfe-ye moxtass – xos ko‘makchilar.
2. horuf-e ezāfe-ye moštarak – mushtarak ko‘makchilar.

Xos (maxsus) ko‘makchilar deb, gapda doim ko‘makchi bo‘lib keladigan (ya‘ni sof ko‘makchi(larni aytadi va ularga quyidagilarni kiritadi: در dar, از az, بر bar, با bā.

Mushtarak (aralash) ko‘makchilar deb, u gapda ba‘zida ko‘makchi, ba‘zida esa ot yoki ravish yoki boshqa so‘z turkumi bo‘lib keluvchi ko‘makchilarni aytadi va ularga quyidagilarni kiritadi: زیر zir-e, روی ru-ye, پیش piš-e, نزدیک nazdik-e. Muallifning bu tarzda tasniflashiga sabab, ravish va ot gapda ko‘makchi vazifasida kelishi uchun to‘ldiruvchi bilan qo‘llanilishi kerak, agar ular gapda to‘ldiruvchi bilan kelmagan bo‘lsa, ular o‘z mustaqil ma‘nosida ot yoki ravish so‘z turkumiga oid bo‘lgan so‘z hisoblanadi.

Humoyun Farrux ko‘makchilarni harf-e pišin deb nomlaydi va besh guruhga ajratadi. To‘rtta asosiy va bitta ikkinchi darajali ko‘makchilar guruhi:

1. Oxiri harakatsiz زیر bedun-e zir o‘qiladigan (agar harakat bilan o‘qilsa ma‘no o‘zgaradi) ko‘makchilar: (ort ko‘makchi را az, با bā, بی bi, بر bar, در dar, تا tā, هیچ hich, زی zi (سو su, طرف taraf) ko‘makchilari.
2. Oxiridagi harakati (زیر) ma‘no anglatmaydi, bu guruhga faqat uchta quyidagi ko‘makchilar kiradi: به be, برای barāye, نزد nazd-e.
3. Ham harakat (زیر) li, ham harakat (زیر) siz: بر bar, جز joz.
4. Boshqa so‘zlar (ot va ravish) bilan mushtarak bo‘lgan ko‘makchilar (حروف مشترک); bular, odatda, gapda o‘rin-joy va payt ma‘nolariga ishora qilib, aniqlab keladi: بجای kenār-e, دنبال donbāl-e, بهر bahr-e, پایین pāyin-e, بالا bālā-ye, روی ru-ye, پس pas, پیش piš-e, بجای bejāy-e, بر bar, سوی su-ye, زیر zir-e, پی pay-e.

5. Yuqoridagilardan farqli ravishda, ikki so‘z yoki qismdan iborat bo‘lgan ko‘makchilar .

Muhammad Javod Shari‘at “Fors tilida gaplarni yoki gapning qismlarini o‘zaro bog‘lovchi maxsus so‘zlar mavjud. Bular horuf yoki ravābet deb ataladi va horuf-e ezāfe, horuf-e rabt, harf-e “rā”, horuf-e zāyed turlarga bo‘linadi”, deb ta‘rif beradi. Muallif ko‘makchilarni sodda (از az, الا alā, اندر andar, ایدون idun, به ba, با bā, باز bāz, بر bar, بی bē, تا tā, جز joz, چو ču, چون čun, در dar, را rā, زی zay, فا fā, فرا farā, فرو foru, كسره اضافه kasma-ye

5

Afgon tilshunoslaridan Muhammad Nasim Neghat Sa'idiy, Muhammad Akbar Sano G'aznaviy, Muhammad Husayn Yamin, Azima Majid asarlarida izofali ko'makchilar deyarli tahlil qilinmagan. Bu borada Ravon Farhodiyning monografiyasida nisbatan kengroq ma'lumot berilgan.

Eron tilshunoslaridan Panj ostād (A.Qariyb, M.Bahor, B.Faruzonfar, J.Humoyi, R.Yosami), A.A.Dehxudo, H.Farrux, M.R.Botiniy, H.Anvari, H.A.Giviy hamda Muhammad Javod Shari'atlarning ilmiy asarlarida ko'makchilar mavzusi nisbatan kengroq o'rganilgan.

Afg'on tilshunoslarining asarlarida keltirilgan 23 ta izofali ko'makchi eronlik tilshunoslarning tahlillarida uchramadi va aksincha, eron tilshunoslari tahlillaridagi 60 dan ortiq izofali ko'makchi afg'on tilshunoslarining asarlarida kuzatilmadi. Lekin bu ushbu izofali ko'makchilar u yoki bu tilda mavjud emas degan xulosani anglatmaydi. Umumiy hisobda afg'on tilshunoslari 40 ga yaqin, eron tilshunoslari esa 90 dan ortiq izofali ko'makchilarni tahlil jarayonlarida qayd etishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. محمد نسيم نگهت سعیدی. دستور معاصر زبان دری. – کابل، 2013.
2. محمد اکبر سنا غزنوی. دستور زبان دری. کابل. چاپ دوم: عقرب 1382
3. محمد رحيم الهام. دستور زبان دری. عقرب. 1349
4. عظیمه مجید. زبان دری برای دیپارتمان های غیر زبان دری. کابل. 2016
5. دکتر حسین انوری، دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. چاپ سوم. انتشارات فاطمی. تهران. 1385
6. عبدالعظیم قریب. ملک الشعر ای بهار. بدیع الزمان فروزانصر. جلال همای رشید یاسمی. دستور زبان فارسی. چاپ یازدهم. تهران. 1376
7. علی اکبر دهخدا. لغت نامه دهخدا. موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. جلد ششم. 1372
8. نجفعلی میرزایی. فرهنگ اصطلاحات. چاپخانه تهضت. چاپ دوم. قم. تابستان. 1374
9. پوهاند داکتور محمد حسین یمین. دستور تاریخی زبان فارسی دری. پوهنتون کابل. ه.ش. حمل 1376
10. عبدالعظیم قریب. ملک الشعر ای بهار. بدیع الزمان فروزانصر. جلال همای رشید یاسمی. دستور زبان فارسی. پنج استاد. چاپ چهارم. چاپ خانه فرهنگ تهران. 1366 ص 191